

Suhopolje – Kliškovac. Rezultati istraživanja 2005.

Suhopolje – Kliškovac. 2005 Excavation Results

Prethodno priopćenje / Preliminary report

Željko Tomičić
Kristina Jelinčić

Primljeno / Received: 15. 1. 2006.

Prihvaćeno / Accepted: 6. 2. 2006.

U razdoblju od 16. do 26. kolovoza 2005. stručni tim Instituta za arheologiju obavio je pokusna arheološka istraživanja na položaju Kliškovac (Turski grad, Pavlovac) jugozapadno od općinskog središta - naselja Suhopolje, u Virovitičko-podravskoj županiji. Istraživanjem su otkriveni dijelovi slojevitosti groblja s kosturnim pokopavanjem pokojnika u redovima. Na površini od 29 m² otkriveno je 25 grobnih cjelina. Ukopane jedinice pripadaju, vjerojatno, srednjovjekovnoj populaciji iz još nepoznatog sela. Tragovi dvaju razina pokopavanja, uz otkriće dijela zida od objekta građenog od opeka, dokazuju opravdanost potrebe daljnijega sustavnoga arheološkog zahvata.

Ključne riječi: Suhopolje, srednji vijek, groblje, crkva
Key words: Suhopolje, Middle Ages, graveyard, church

Arheološka istraživanja na nalazištu Suhopolje – Kliškovac provedena su u okviru znanstvenog projekta “Srednjovjekovno arheološko naslijeđe Hrvatske (5.-16. stoljeće)”,¹ kojega podupire Ministarstvo znanosti, obrazovanja i športa Republike Hrvatske. Istraživanja su organizirana i uz novčanu potporu Poglavarstva općine Suhopolje².

Istraživanja su organizirana, na položaju koji je poznat pod toponimom *Kliškovac*,³ u razdoblju od 16. do 26. kolovoza 2005., na temelju odobrenja Ministarstva kulture Republike Hrvatske, Uprave za zaštitu kulturne baštine, Konzervatorskog odjela u Požegi (klasa: UP/I-612-08/05-08/05-08/261.; ur. broj: 532-04-07/1-05-04, Požega, 29. lipnja 2005).

Sukladno uvjetima iz odobrenja za arheološka istraživanja, radovi na arheološkim iskopavanjima i istraživanjima kulturnog sloja lokaliteta izvedeni su ručnim iskopom, uz odgovarajuće mjere zaštite iskopanih i pronađenih predmeta (pokretnih arheoloških nalaza i antropoloških nalaza), uz osiguranje zaštite i konzervacije iskopanih i pronađenih predmeta. Nalazi su radi znanstvene obrade privremeno pohranjeni u Institutu za arheologiju, a antropološki nalazi su predati na stručnu obradu dr. sc. Mariju Šlausu u Hrvatsku akademiju znanosti i umjetnosti u Zagrebu.

Nadzor nad arheološkim istraživanjima obavljao je dr. sc. Žarko Španiček, pročelnik Konzervatorskog odjela u Požegi.

Arheološko nalazište Suhopolje - *Kliškovac* ili *Turski grad* predstavlja blagi konični brežuljak, smješten jugozapadno od središta naselja Suhopolje, kojega je presjekla

trasa željezničke pruge Virovitica – Suhopolje – Slatina – Osijek, zapadno od cestovnoga prijelaza preko pruge (karta 1). Nalazište je vjerojatno na površini 2-3 ha.

Prve podatke o tom nalazištu dugujemo Stjepanu Tompaku, mještaninu Suhopolja, koji je godine 1913. Arheološkome muzeju Zagreb poklonio dva ukrasna predmeta, tj. dvije brončane karičice s tipološkim obilježjem bjelobrdske kulture, odnosno zbirku numizmatičkih nalaza prikupljenih, kako na položaju *Kliškovac* tako i na užem području Suhopolja. Posebice vrijedan nalaz za nacionalnu numizmatiku predstavlja denar bana Henrika (1269-1270), otkriven prije 1913. godine “...u gradu *Kliškovcu*”.

Pokretni arheološki nalazi upućivali su na postojanje srednjovjekovnoga groblja kojemu je arheologija tek trebala odrediti položaj. S druge, pak, strane analiza toponima *Kliškovac* uputila je na postojanje crkve (klisa – crkva, *grč.* ecclesia, *tur.* kilisa), odnosno pripadajućeg sela (*slav.* vas – vac, *lat.* vicus). Jezikoslovna je analiza potaknula arheološki obilazak terena, kojega pučanstvo Suhopolja naziva i *Turskim gradom*.

Tijekom travnja i svibnja 1989. godine organizirao je Institut za arheologiju, u suradnji s Gradskim muzejom Virovitica, arheološka terenska rekognosciranja. Tom su prigodom Silvija Salajić, arheologinja GM u Virovitici i Željko Tomičić iz IARH, inicijator obilaska, pregledali usjek za trasu željezničke pruge Virovitica – Suhopolje i u blizini kote 121,06 m otkrili položaje ljudskih kostura. Ti su kosturi upućivali na postojanje groblja. Tragovi ukopa registrirani su u sjevernome i južnom pokosu usjeka pruge koja je izgrađena 1885. godine (Tomičić 1997, 73).

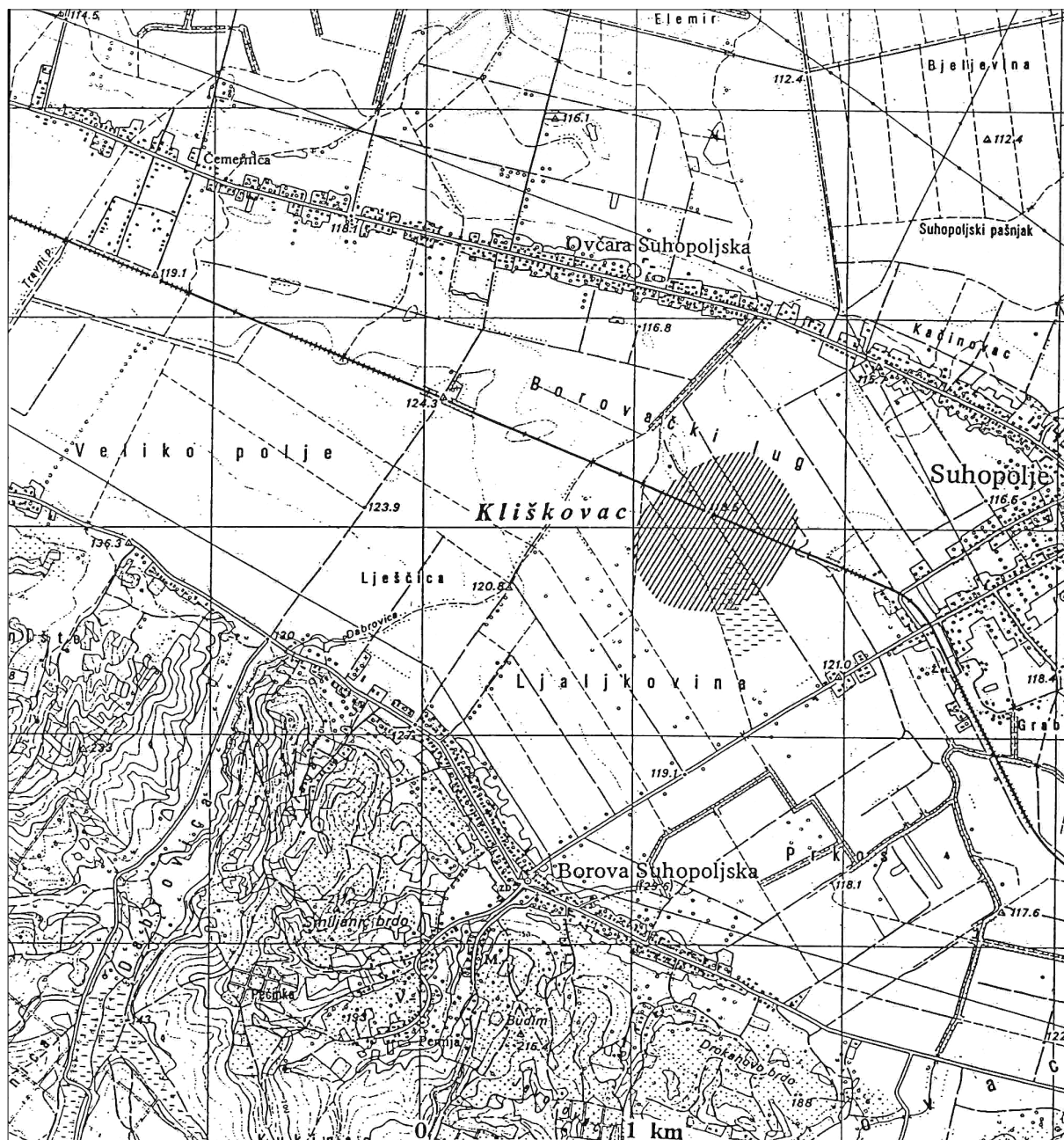
Naknadni obilasci tog položaja potvrdili su potrebu o preventivnoj zaštiti koju je pokrenuo Institut za arheologiju. Lokalitet je zaštićen rješenjem Konzervatorskog odjela u Požegi o preventivnoj zaštiti od 28. lipnja 2005. (klasa: UP-IO-612-08/05-05/254, ur. broj: 532-04-07/1-05-03).

Jugozapadno od Suhopolja, a zapadno od željezničke stanice u Suhopolju, u okolini kote 121,06 m ubiciran je položaj pod nazivom *Kliškovac* (karta 1). Istraživanja su planirana na k. č. 1243. i k. č. 1244. K.o. Suhopolje, tj. na dijelu oranica koje se u visini kote 121,06

1 Voditelj projekta je prof. dr. sc. Željko Tomičić, znanstveni savjetnik Instituta za arheologiju.

2 Zahvaljujemo na potpori i razumijevanju potrebe istraživanja lokalne prošlosti Poglavarstvu općine Suhopolje, načelniku općine Suhopolje dr. Davoru Hocku, sponzorima istraživanja (DIBA d.o.o.) te vlasnicima zemljišta koji su omogućili neometano istraživanje.

3 Stručnu ekipu Instituta za arheologije tvorili su: stručni voditelj arheoloških istraživanja prof. dr. sc. Željko Tomičić, mr. sc. Kristina Jelinčić, stručna suradnica-dokumentaristica Instituta za arheologiju, Kristina Turkalj, dipl. arheologinja i Andreja Kudelić, apsolvantica arheologije te Viliam Mišak, dipl. inž. geod. U radu je, uz stručnu ekipu, sudjelovalo 6 fizičkih radnika i 1 volonter.

Karta 1. Detalj zemljovida s položajem nalazišta Suhopolje – Kliškovac (1:25000).

Map 1. A detail with the location of the Subopolje–Kliškovac site (1:25,000).

m naslanjaju na poljski put uz trasu željezničke pruge. Prethodno je od vlasnika zemljišta Ljubice Hrenek (k.č. 1243) i Slavka Šimića (k.č. 1244) dogovoreno neometano arheološko iskopavanje, uz obvezu zatrpavanja pokusnih sondi. Prije su s oranica skinute poljoprivredne kulture (pšenica), tako da nije postojala prepreka za arheološka istraživanja. Odlučeno je da će pokusne sonde, veličine 5 x 5 m, biti položene uz poljski put, tj. usporedno sa željezničkom prugom, a u neposrednoj blizini sjevernog pokosa usjeka pruge. Položaj je detaljno digitalno i analožno snimljen prije početka istraživanja, kako sa sjevera tako i iz raznih drugih položaja, a ujedno je u pripremi terena i geodetski ureden. Određen je reper, tj. kota 121,06 m, te su iskolčene dvije pokusne sonde.

Sjeverno od pruge, na tom položaju iskolčene su dvije sonde dimenzija 5 x 5 m. Zapadna je sonda označena kao *sonda 1* (dalje S 1), položena na k. č.1243., a istočna S 2 položena je na k.č. 1244 (Sl. 1-2). Sonde su paralelne s prugom i orijentirane su prema sjeveroistoku. Nalaze se između 134. i 135. električnog stupa na općinskom zemljištu.

Tijekom istraživanja otvorene su 42 stratigrafske jedinice, pronađeno je 7 posebnih nalaza, 54 nalaza, uzeto je 66 uzoraka zemlje, kostiju i ugljena, izrađeno je 25 crteža, snimljena su 4 dijafilma i 335 digitalnih fotografija. Na terenu je korištena geodetska stanica kojom su snimljeni položaji sondi, dubina iskopa, položaj raka i kostura u grobovima. Stanicom je snimljen presjek terena i položaj zida sjeverno od pruge koji je otkriven čišćenjem sjevernog pokosa pruge. Također je snimljen položaj zapuna koje nisu istražene.

Teren jako pada prema sjeveroistoku pa je na južnom dijelu početna visina terena $\nabla 120,88$, a na sjevernom $\nabla 120,50$ m nadmorske visine. Najviši dio terena je uništen gradnjom željezničke pruge. Istraživanje je provedeno na sjevernoj padini.

Nakon skidanja dijela humusa u S 1 i u S 2 nastavljeno je s istraživanjem zapadne sonde S 1, koja je kasnije proširena prema istoku, te je ukupno istražena površina od 29 m². Sonda 2 je zatrpana odmah nakon toga. S 1 je po svršetku arheoloških istraživanja 26. kolovoza 2005. prekrivena najlonom i zatrpana.

Humus (SJ 001) je različite dubine, pa je tako na južnoj strani sonde dubok 55 cm, a na sjevernoj 10 - 15 cm. Nazvan je SJ 001, tamnosmeđe je boje (7.5 R 3/3 dark brown - po Munsellu), a sastoji se od puno ulomaka lomljene i izgorjele opeke. Sadrži ulomke keramike koji pripadaju srednjem vijeku i, vjerojatno, recentnom razdoblju. Također, sadrži puno ulomaka ljudskih kostiju. Na sjevernom dijelu sonde u SJ 001 nema toliko ulomaka opeka, a pronađena opeka je sitnija i izlomljena. Poradi intenzivnog izoravanja tla, tj. SJ 001 veliki broj grobova je uništen, a taj orani sloj sadrži dosta dislociranih ljudskih kostiju.

Ispod humusa na visini od $\nabla 120,35$ m, javlja se smeđi pijesak, tj. SJ 002 (7.5 YR 4/3 brown). Taj se sloj sastoji od rahlog pijeska i u njemu ima ulomaka srednjovjekovne keramike i dislociranih ljudskih kostiju. Također se javljaju i mrvice gara. Za razliku od sloja humusa u kojem ima jako puno ulomaka opeka, u tom sloju ih gotovo i nema. Na nekim mjestima SJ 002 miješa se sa žutim pijeskom SJ 003 koji se nalazi ispod SJ 002.

U *potkvadrantu a/b* i *b*, na kontaktu SJ 001 i SJ 002 uočene su tri skupine ljudskih kostiju, orijentacije zapad - istok, čiji položaj upućuje na to da bi se moglo raditi o ljudskim grobovima. To su grobovi 6 (SJ 016), 7 (SJ 018) i 8 (SJ 020).

U nastavku istraživanja prigodom skidanja SJ 002 na različitim dubinama u tom sloju uočene su zapune drugih kosturnih grobova i jama. Neke zapune grobova javljaju se ispod SJ 002 i ti grobovi su ukopani u crveni pijesak SJ 003. Ispod SJ 003, javlja se novi sloj, sloj žutog pijeska SJ 046 (2.5 Y 5/4 light olive brown) u kojem su također uočene zapune grobova koji se nalaze ispod grobova ukopanih u SJ 003.

Kako dio zapuna ulazi u profile, sonda je proširena prema istoku za 1 m. To je omogućilo istraživanje **G 5** i definiranje položaja novih grobnih cjelina. Na taj način definirana su ukupno 4 reda grobova.

Osim grobova pronađene su i dvije manje zapune SJ 008 i 024:

SJ 008 (009)

Zapuna SJ 008 pravokutnoga je oblika i smedesive je boje (10 YR 4/3 brown). Pojavljuje se na $\nabla 120,00$ m. Zapuna SJ 008 se nalazi u potkvadrantu *b* i malo ulazi u dio sonde produžen prema istoku. Zapuna je pjeskovita i sadrži zapečenu zemlju i ugljen, posebice u istočnom dijelu. Ispod zapune nalazi se G 10 (034,(035)) i to ispod sjevernog dijela na $\nabla 119,86$, što je ujedno i dubina ukopa (009), a u jugozapadnom dijelu SJ 008 je presjekla zapunu kružnog oblika tamnosive boje (10 YR 4/3 brown) SJ 036 koja se javlja na $\nabla 120,03$. Zapuna SJ 008 široka je 0,65 i duga 1,15 m.

SJ 024 (025)

U S 1 u potkvadrantima *a/d* na $\nabla 120,18$ m nalazi se nepravilna zapuna SJ 024 od smedesive rahle pjeskovite zemlje (10 YR 4/3 brown). U zapuni se nalaze ulomci srednjovjekovne keramike, gara i mrvljene opeke. Zapuna je široka 85 cm i duga 147 cm. Dno ukopa se nalazi na $\nabla 119,84$. Zapuna je presjekla G 17 (SJ 044,(045)).

Grobne cjeline (sl. 1. i sl. 2)

Grob 1 (SJ 006, (007))(Sl. 3)

Grobna cjelina je smještena u *potkvadrantu d*. Zapuna groba 1 pojavila se na nadmorskoj visini od $\nabla 120,09$ m, i svijetlosive je boje (10 YR 4/5 dark yellowish brown). Njegova orijentacija je zapad - istok. Kostur je srednje očuvan, bez sačuvanih kostiju kralješnice, re-

bara, šaka i stopala. Ruke pokojnika prekrizene su na prsima, a glava pokojnika okrenuta je u lijevu stranu. U zapuni se nalaze ulomci keramike i gara te sitne mrvice opeka. Dno ukopa nalazi se na $\nabla 119,85$ m. Dužina rake iznosi 2,30 m, a širina 0,52 m (sl. 3).

Grob 2 (SJ 032, (033))

U istočnom proširenom dijelu sonde definirana je zapuna SJ 032, pravokutnog oblika zaobljenih krajeva. Pojavljuje se na $\nabla 120,06$ m. Grob je ukopan u SJ 002. Zapuna je tamnosive do smeđe boje (10 YR 4/4 dark yellowish brown). U sondi se nalazi manji dio zapune groba, a veći dio ulazi u njezin istočni profil. Orijentacija groba je zapad - istok. Tlocrt zapune je nacrtan, fotografiran i snimljen totalnom stanicom, a grob ove godine nije istražen.

Grob 3 (SJ 010, (011))

Zapadna strana zapune je bila jasno vidljiva, dok je prema istoku bila dosta nejasna. Javlja se na $\nabla 120,16$ m. Pokazalo se da je zapravo G 3 stariji od G 4, koji je ošteti G 3. Od pokojnika ukopanog u G 3 očuvana je lubanju otkrivena na zapadnoj strani zapune, dok preostale kosti nisu pronađene. Njegova zapuna je smedesive boje (10 YR 4/3 brown) i sadrži ulomke keramike i mrvice gara.

Grob 4 (SJ 012, (013))

Taj je grob mladi od prethodnog groba (G 3), kojeg je presjekao, tako da je od njega ostao sačuvan zapadni dio ukopa s lubanjom.

Zapuna se javlja na visini ∇ od 120,11 m, a dno ukopa je na visini od $\nabla 119,86$ m. Zapuna je smedesive boje (10 YR 4/3 brown), sadrži ulomke srednjovjekovne keramike, dislociranih ljudskih kostiju koje, vjerojatno djelomično, pripadaju G 3. Također sadrži i mrvice ugljena. Glava pokojnika nalazi se na zapadnoj strani grobne rake, a ruke su prekrizene na trbuhu. U predjelu trbuha nalaze se ulomci željezne predice na visini od $\nabla 119,92$ m, a u predjelu zdjelice na $\nabla 119,92$ m pronađeni su ostaci jako korodirane i oštećene željezne predice (PN 006). Dužina rake je 1,90 m, širina je 0,90 m, a dužina kostura je 1,70 m.

Grob 5 (SJ 014, (015))

Na $\nabla 119,96$ m uočena je zapuna sivosmeđe boje (10 YR 4/3 brown) dužine 2,14 m i širine 0,87 m. Radi se o kosturnom ukopu orijentacije zapad - istok. Glava pokojnika blago je okrenuta u lijevo i nalazi se na $\nabla 119,82$ m. Rebra kao i kosti kralježnice su djelomično sačuvani. Desna ruka je ispružena uz tijelo, a lijeva je blago savijena u laktu i njena šaka se nalazi u zdjelici. Kost nogu su dobro očuvane. Dno groba nalazi se na $\nabla 119,75$ m. U predjelu zdjelice na $\nabla 119,84$ pronađen je jako korodiran željezni predmet (PN 007). Dužina rake je 2,15 m, širina rake je 0,85 m, a dužina kostura je 1,65 m.

Grobovi: 6 (SJ 016, (017)); **7** (SJ 018, (019)); **8** (SJ 020, (021))

U *potkvadrantima a/b* i *b* uočene su tri skupine kostiju koje su orijentirane zapad - istok. Loše su očuvane i sastoje se od samo nekoliko kostiju. Ukopi se ne vide, ali su zbog položaja i orijentacije definirani kao grobovi. Vjerojatno su uništeni oranjem.

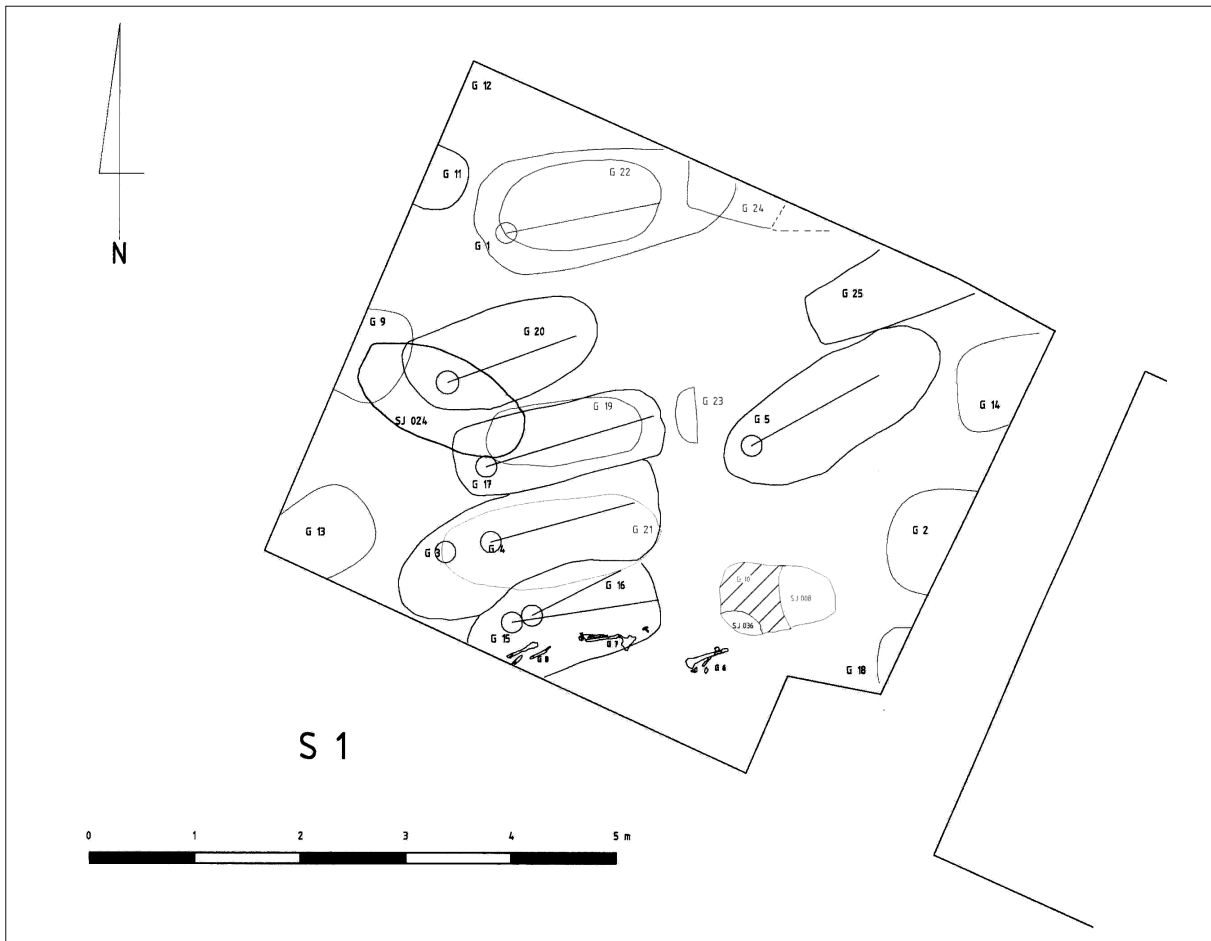
Grob 6 je najistočniji. Očuvane su 1 tibia i fibula u smjeru zapad - istok. Kost su ukopane u SJ 002. Zapuna je smedesive boje (10 YR 4/3 brown), a kosti se nalaze na $\nabla 120,27$ m.

Grob 7 se nalazi zapadno od G 6. Ima sačuvanu podlakticu i dio zdjelice, a kosti su orijentirane zapad - istok. Zapuna je smedesive boje (10 YR 4/3 brown), a kosti se nalaze na $\nabla 120,27$ m.

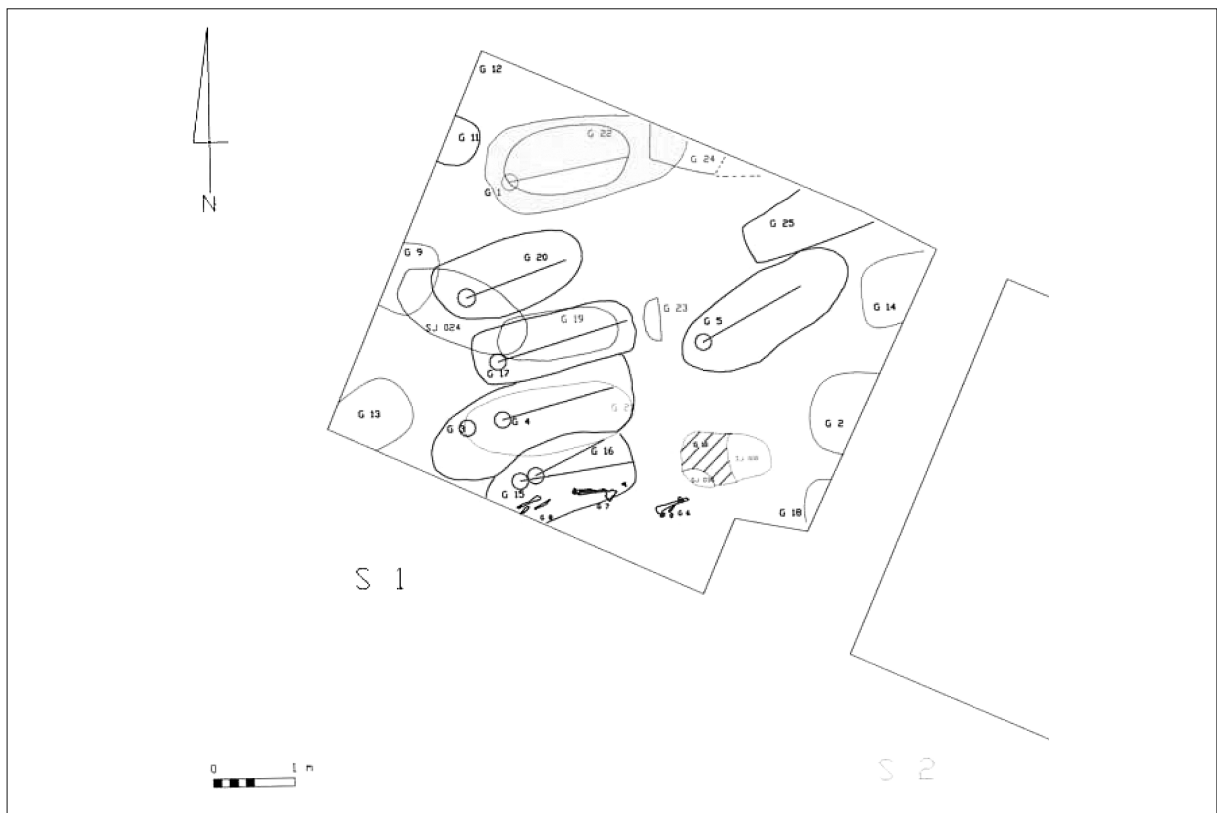
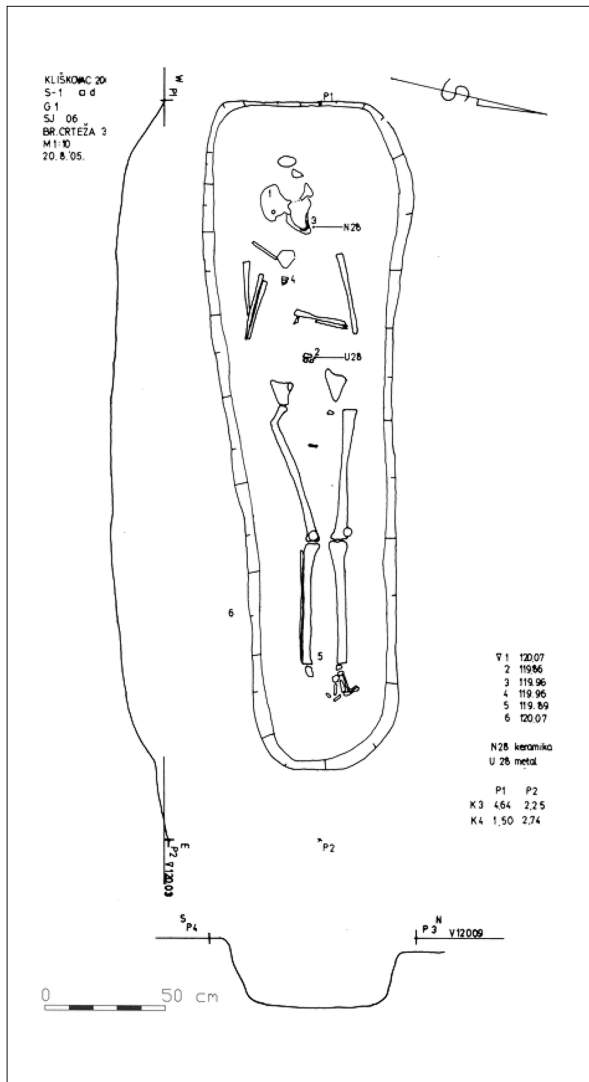
Sl. 1. Pogled sa sjeverne strane na grobne cjeline u sondi 1 (2005).

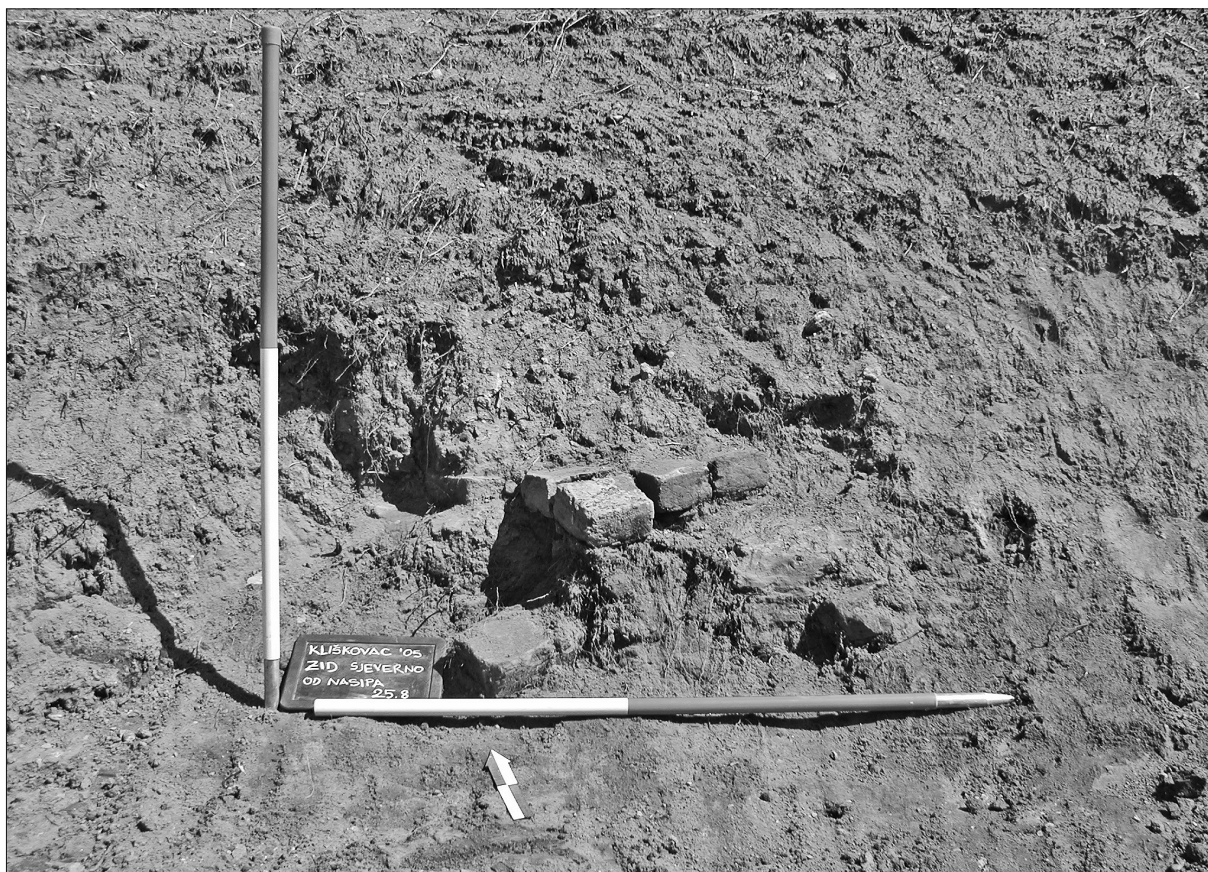
S Fig. 1. A view from the north of the graves in trench 1 (2005).

Sl. 2. Situacijski plan s položajem grobnih cjelina u sondi 1 (1:50).

Fig. 2. Site map with the location of the graves in trench 1 (1:50).

Sl. 4. Pogled na ostatke arhitekture u sjevernom profilu usjeka željezničke pruge (2005).

Fig. 4. View of the remains of structures in the northern profile of the railway cutting (2005).

Grob 8 se nalazi najzapadnije od spomenuta tri groba. Od kostiju pokojnika su očuvane samo podlaktica i nadlaktica. Orijentirane su zapad – istok. Kako se ostaci groba nalaze neposredno do južnog profila, postoji mogućnost da se ispod južnog profila nalazi dio groba. Zapuna je smeđesive boje (10 YR 4/3 brown), a sačuvane kosti nalaze se na $\nabla 120,31$ m.

Grob 9 (SJ 021, (022))

Zapuna od tamnosmeđe boje (10 YR 4/2 dark grayish brown) pojavljuje se na $\nabla 120,19$ m. Izrazito je pravokutnog oblika, a na vrhu zapune nalazi se dio drvene daske, možda od lijesa. Orijentacija zapune je sjeverozapad – jugoistok. Većim dijelom zapuna ulazi u zapadni profil. Grob nije istražen ove godine.

Grob 10 (SJ 034, (035))

Nakon istraživanja SJ 008, na dnu ukopa SJ (009) uočen je na dubini od $\nabla 119,85$ m kosturni grob zapune smeđe boje (10 YR 4/4 dark yellowish brown). Grob nije istražen 2005. godine. Nalazi se u *potkvadrantu b* i dijelom ulazi u dio sonde produžen prema istoku.

Grob 11 (SJ 026, (027))

U zapadnom profilu S 1 uočena je grobna raka smeđe boje (10 YR 4/3 brown) s vrhom zapune na $\nabla 120,27$ m. Zapuna se pojavljuje neposredno ispod humusa i ukopana je u SJ 002.

Grob 12 (SJ 028, (029))

Ispod kolčića 4 u zapadnom i sjevernom profilu sonde uočena je, odmah ispod humusa SJ 001, zapuna groba. G 12 je ukopan u SJ 002. Zapuna je smeđe boje (10 YR 4/3 brown), a vrh zapune se nalazi na $\nabla 120,2$ m.

Grob 13 (SJ 030, (031))

Na visini od $\nabla 120,21$ m uočena je smeđa (10 YR 4/3 brown) zapuna pravokutnog oblika, blago zaoblje-

nih krajeva. Zapuna se nalazi u *potkvadrantu a* i ulazi pod k1 (kolčić) odnosno u južni i zapadni profil.

Grob 14 (SJ 038, (039))

U sjeveroistočnom dijelu produžetka S 1 uočena je na $\nabla 120,04$ m sivosmeđa (10 YR 4/3 brown) zapuna. Pravokutnog je oblika zaobljenih krajeva. Zapuna većim dijelom ulazi pod sjeverni i istočni profil sonde.

Grob 15 (SJ 040, (041))

Na $\nabla 120,04$ uočena je zapuna nejasnih rubova smeđe boje (10 YR 4/2 dark grayish brown). Orijentacija groba je zapad - istok. Lubanja pokojnika je okrenuta u lijevu stranu. Očuvane su kosti desne ruke, dio rebara, ključne kosti i kosti desne noge. Ruka je blago savijena u laktu, a šaka se nalazi na zdjelici. Lijevi dio kostura nedostaje, jer je grob presječen s G 16. Dno ukopa je na $\nabla 119,94$ m. Dužina rake je 1,80 m, širina je 0,60, a dužina kostura je 1,65 m.

Grob 16 (SJ 042, (043))

Na $\nabla 120,01$ m uočena je zapuna groba nejasnih rubova. Zapuna je smeđe boje (10 YR 4/2 dark grayish brown), a radi se o grobu djeteta. Očuvani su: lubanja (blago okrenuta na desnu stranu), kosti nogu, dio zdjelice i nadlaktice. Dno ukopa nalazi se na $\nabla 119,91$ m.

Grob 17 (SJ 044, (045))

Zapuna groba ukopana je u SJ 003, a uočena je na $\nabla 119,992$. Zapuna je smeđe boje (10 YR 4/4 dark yellowish brown) i ima pravokutni oblik sa zaobljenim krajevima. U sjeveroistočnom dijelu presječena je sa zapunom SJ 024. Orijentacija groba je zapad-istok. Dužina grobne rake 2,03 m, širina je 0,72, a dužina kostura je 1,84 m.

Grob 18 (SJ 047, (048))

se nalazi u istočnom produžetku S 1, koja većim dijelom ulazi u njezin istočni profil, na $\nabla 120,08$ m pojavljuje se zapuna smeđe boje (10 YR 4/3 brown).

Grob 19 (SJ 049, (050))

Nakon definiranja ukopa groba 17 SJ (045) otkrivena je lubanja i dio zapune groba 19. On se nalazi na $\nabla 119,86$ m, i ukopan je u žutom pijesku SJ 046. Zapuna je miješana od žutog pijeska i smeđe zemlje (10 YR 4/4 dark yellowish brown).

Grob 20 (SJ 051, (052))

Nakon skidanja dijela SJ 003 definiran je grob 20. Zapuna je pravokutnog oblika sa zaobljenim krajevima. Javlja se na $\nabla 119,93$ m, sivosmeđe je boje (10 YR 4/4 dark yellowish brown), a dno ukopa je na $\nabla 119,76$ m. Grob je orijentiran zapad – istok. Glava pokojnika je blago okrenuta u desnu stranu. Ruke su spuštene niz tijelo i blago su savijene u laktu. Kostići šake nalaze se pod zdjelicom. Većim dijelom očuvane su kosti kralježnice, rebara, zdjelice i nogu. Dužina rake je 1,75 m, širina je 0,58 m, a dužina kostura je 1,56 m.

Grobovi 21 - 25

Nakon vađenja kostiju iz do sada opisanih grobova, na dnu ukopa tih grobova i nakon skidanja SJ 003, pojavile su se zapune grobova koji su označeni kao grobovi: 21, 22, 23, 24 i 25. Zapune su ukopane u žuti pijesak SJ 046, a nalaze se u redovima kao i prethodni grobovi. Zapune se nalaze točno ispod već istraženih grobova.

ZAKLJUČNA RAZMATRANJA

Zbog kratkoće probnog istraživanja na položaju *Kliškovac*, grobovi 21-25 nisu 2005. godine istraženi. Međutim, zabilježeni su njihovi položaji u crtežu, fotografiji i snimljeni su totalnom stanicom. Vrhovi zapuna te razine grobova, nalaze se 7 cm iznad kostiju koje se nalaze u sjevernom pokosu željezničke pruge.

U profilu toga sjevernog pokosa mogu se uočiti dvije razine grobova. U visini donjih grobova nalazi se i zid građen od opeka, povezanih žutom žbukom (sl. 4).

Pokusna arheološka istraživanja na nalazištu pod znakovitim toponimom *Kliškovac (Turski grad, Pavlovac)* u Suhopolju, dokazala su, u razdoblju od 16. do 26. kolovoza 2005., postojanje slojevitoga groblja s kosturnim pokopavanjem pokojnika u redovima. Orijeatcija tih grobnih cjelina u pravilu je zapad-istok, tj. s glavama pokojnika na zapadu. Grobovi pokazuju uzastopno ukopavanje nekoliko naraštaja, dakle, vertikalnu stratigrafiju ali i horizontalnu stratigrafiju. Istraživanja su dokazala veliku gustinu grobnih cjelina, njih 25 na relativno maloj površini od 29 m². Taj podatak jasno dokazuje dugotrajno korištenje do sada nepoznatoga groblja, koje predstavlja zrcalnu sliku o postojanju sinkronog naselja, vjerojatno pretpostavljenog sela. Nalazi ulomaka srednjovjekovne keramike i nekolicina pokretnih nalaza (perforirani novac, ostruga), dokazuju možda vrijeme u kojem su pokopavani pokojnici iz susjednog sela. Tom selu, za sada, ne znamo točan položaj, premda je tijekom prijašnjih obilazaka okolice *Kliškovca*, nakon poljodjelskih radova, ubiciran mogući položaj. S druge, pak, strane, tragovi dvaju razina pokopavanja, dokazani i tijekom arheološke kampanje 2005. godine, uz otkriće dijela zida građenog od opeka povezanih žbukom u sjevernom pokosu usjeka željezničke pruge (sl. 4), dokazuju opravdanost potrebe daljnjea sustavnoga arheološkog zahvata. Sva je prilika da je nedaleko središta Suhopolja dokazano postojanje srednjovjekovnoga groblja, organiziranog u određenom trenutku oko sakralnog objekta. Čini se kako je toj crkvi (*klisa*) naslućeno postojanje ili, točnije, vrlo vjerojatno dokazano postojanje. Prema obližnjem toponimu *Pavlovac* i prema otkrivenim ostatcima arhitekture, naslućuje

se i položaj crkve odnosno njezinih ostataka. Najstariji horizont grobova u otkrivenom dijelu toga groblja još nije istražen, ali prema prijašnjim nalazima (nakitne tvorevine, perforirani novac) postoje jasne naznake kako se radi o groblju bjelobrdске kulture. Dakle, riječ je o ranome crkvenom groblju (svršetak 11. st. i početak 12. st.), koje pokazuje dugo trajanje, tj. koje je bilo korišteno uzastopno tijekom više naraštaja (vidjeti: situacijski plan groblja). Pored horizontalne, prisutna je i vertikalna stratigrafija groblja. Otkriveno je 25 grobova, a istraženo ih je ukupno 11.

Nakon pokusnih istraživanja pristupilo se potpunom prekrivanju plastičnom folijom pokusne sonde (S 1) na dosegutoj razini iskopavanja i njezinom zatrpavanju, kako bi se 2006. godine moglo nastaviti s radovima.

Dakle, već prvi pokusni arheološki zahvat, organiziran 2005. godine na položaju *Suhopolje-Kliškovac*, dao je potvrdu o postojanju crkvenoga groblja, što je dokaz postojanja srednjovjekovnog sela, kojem je povijesna zbilja izbrisala točan naziv. Ipak, u sjećanju puka održali su se toponimi *Kliškovac* i *Turski grad*, odnosno *Pavlovac*, koji također dokazuju srednjovjekovno podrijetlo.

U razdoblju od 2006. predviđa se, udruženim sredstvima Ministarstva kulture Republike Hrvatske, Ministarstva znanosti, obrazovanja i športa, Virovitičko-podravске županije i Poglavarstva općine Suhopolje, pokrenuti sustavno arheološko istraživanje. To će ciljano istraživanje pridonijeti upoznavanju karaktera i opsega nalazišta *Suhopolje-Kliškovac* i njegovu odgovarajućem predstavljanju kao zanimljivog sadržaja u ukupnoj turističkoj ponudi općine Suhopolje, odnosno Virovitičko-podravске županije kao i Hrvatske.

Literatura

Tomičić Ž. 1997, Zvonimirovo i Josipovo. Groblja starohrvatskog doba u Virovitičko-podravskoj županiji, Zagreb – Virovitica. Katalog izložbe.

Summary

Archaeological trial excavations on the site with the noteworthy toponym Kliškovac (Turski grad, Pavlovac) in Subopolje, conducted from 16 to 26 August 2005, proved the existence of a multilayer burial graveyard arranged in rows. The graves are as a rule oriented west-east, i.e. with the heads of the deceased to the west. The graves indicate that several generations were buried one after another, i.e. vertical stratigraphy, but also horizontal stratigraphy. The excavations proved a great density of graves, 25 of them, on a relatively small surface of 29 m². This clearly proves a long duration of usage of the cemetery that up to the present was unknown, and that reflects the existence of a synchronous settlement, probably an assumed village. The finds of fragments of medieval pottery and several moveable finds (perforated coins, spurs) possibly prove the time at which the dead from a neighbouring village were buried there. The exact location of that village is not known at the moment, even though during former surveys of the surroundings of Kliškovac after farming activities the possible site was located. On the other hand, the traces of two levels of burials, proved also during the archaeological campaign of 2005, along with excavation of a part of a brick wall connected with mortar on the northern slope of the railway cutting (Fig. 6) speak in favour of further systematic archaeological excavations. It is highly probable that the medieval cemetery whose existence close to the centre of Subopolje was confirmed had been organized at a certain point of time around a sacral structure. It seems that the existence of a church (klisa) is highly possible. The nearby toponym Pavlovac and the unearthed remains of structures indicate the location of a church, or of its remains. The oldest

horizon of graves in the unearthed part of the cemetery has not been excavated yet, but according to the previous finds (jewelry artefacts, perforated coins) there are clear indicators that it is a Bjelo Brdo culture cemetery. Thus we are dealing with an early church cemetery (end of eleventh and beginning of twelfth centuries) suggesting long duration, i.e. utilization during several generations (see: site map of the cemetery). Along with horizontal stratigraphy the vertical stratigraphy of the cemetery is present as well. A total of 25 graves were unearthed, and 11 were excavated.

After trial excavations, the trial trench was completely covered by plastic foil (S 1) at the excavation level, and to its cover, in order to be able to continue the work in 2006.

Therefore, already the first archaeological trial dig, organized in 2005 at the Subopolje-Kliškovac site, confirmed the

existence of a church cemetery, which in turn proves the existence of a medieval village, whose name was forgotten over the course of history. Still the people recall its name in the toponyms Kliškovac and Turski grad, or Pavlovac, which also confirm a medieval origin.

In the period from 2006 onward, systematic archaeological excavations are planned, financed commonly by the Ministry of Culture of the Republic of Croatia, the Ministry of Science, Education and Sports, Virovitica-Podravina County and the local authorities in the Subopolje Municipality. This specific excavation shall contribute to an understanding of the character and size of the Subopolje-Kliškovac site and correspondingly its presentation as an interesting and expressible part of the overall tourism product of the Subopolje Municipality, Virovitica-Podravina County and Croatia.